

Svenka Savić i Margareta Bašaragin,
Udruženje „Ženske studije i istraživanja“, Novi Sad

Moć jezika i jezik moći

Jedna od više mogućih definicija moći odnosi se na sposobnost da se ostvare određeni ciljevi uz pomoć kontrolisanja drugih ili uticanja na njih. U okviru ovog pristupa moć nije apsolutna, nego relativna u određenom odnosu ili situaciji. O moći nad jezikom (u ovom slučaju srpskim u službenoj i javnoj upotrebi) govorimo u odnosu na (sticanje i ovladavanje) znanjem o rodnoj i drugoj ravnopravnosti kao jednom od mogućih pristupa u društvu.

Pri tom, mi feminiskinje, želimo da ovladamo moći nad jezikom jer moć shvatamo „kao ono što uređuje i omogućuje, što grabi napred i proizvodi, kako kaže Elisabet Gros (2004). Ona opisuje moć kao fluidnu sredinu „u kojoj smo proizvedeni i u kojoj funkcionišemo, delujemo, utičemo i trpimo uticaje“. Nadalje za nju je moć „raznorodna, mnogostruka protivrečna, sporadična, neravnomerna, proračunljiva, ali ne i predvidljiva.

Moć nad jezikom u Srbiji drže jezikoslovci zaogrnuti plaštom nauke, dok feministički orijentisane istraživačice jezika dokazuju da je pristup jezikoslovaca samo jedan od mogućih, tačnije da moć nad jezikom moraju podeliti sa drugim teorijskim pristupima (Ćopić, 2007; Savić et. al, 2009; Filipović, 2011). Ovo stoga što je moć jezika infinitna i može da izrazi sve odnose koji u društvu postoje sada ili su postojali ili će postojati u budućnosti.

U predavanju se kritički odnosimo prema vladajućim teorijama o moći jezika (struktralistička), propitujemo njihov elitizam, i nudimo alternativni pristup iz perspektive upotrebe jezika, da bismo pokazali svu složenost društvenih odnosa. Upozoravamo da neravnompravna raspodela moći i njena zloupotreba proizvodi nejednakost, neravnompravnost i diskriminaciju.

Ćopić, Hana (2007), „Žene i jezik“, u: *Neko je rekao feminizam?*, Zaharijević Adrijana (prir.), Heinrich Böll Stiftung, Beograd, 236-247.

Filipović, Jelena (2011), „Rod i jezik“, u: Milojević, Ivana; Slobodanka, Markov (ur.) (2011), *Uvod u rodne teorije*, Centar za rodne studije, ACIMSI, UNS, MediterranPublishing, Novi Sad, 409-424.

Gros, Elisabet (2004), „Moć i znanja“, u: Zaharijević, Adrijana; Zajović, Staša (ur.), *Drudačija moć je moguća*, ŽUC, Beograd, 18-19.

Savić, Svenka i sar. (2009), *Jezik i rod*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savremena istraživanja ROJ-a počivaju na tezi da je rod u jeziku i njegovoj upotrebi uvek ogledalo patrijarhalnih odnosa moći, koji za posledicu imaju diskriminaciju žena. Otuda se cilj

teorijskih razmatranja i empirijskih istraživanja usmerava ka objašnjavanju i razotkrivanju načina na koji ovi mehanizmi moći funkcionišu.

Feministička kritika jezika je dvojaka: kritikuje se upotreba jezika na nivoima konverzacije i stila i jezički sistem, tačnije normiranje jezika. Uvek je usmerena na kontekst, govornike_{ce} i strategije isključivanja, omalovažavanja i potčinjavanja žena.

Svenka propituje moć -prilog istoriji

U domaćoj literaturi Svenka Savić u kontinuitetu nekoliko decenija donosi radove iz oblasti istraživanja roda i jezika i toj problematici pristupa kao političkoj temi u sklopu interesovanja za jezik različitih društveno marginalizovanih grupa. U svojim ranim radovima (Savić 1981, 1984a, 1984b, 1985, 1988, 1989, 1992) težište stavlja na sam jezički materijal: rečenice, morfeme tj. sufikse za profesije i titule žena, a u kasnijim radovima pomera fokus na upotrebu jezika: na ono što sagovornici_e čine jezikom u datom kontekstu, pre svega u domenu službene upotrebe jezika u institucijama sistema, u pisanoj ili govorenoj formi:

„Trebalo je dokazati tezu o postojanju patrijarhalne matrice za vidljivost žene u javnom i službenom jeziku i objasniti mehanizme ideologizacije jezika u cilju očuvanja i prenošenja na nove generacije upravo te patrijarhalne matrice. Pitanje standardizacije rodnosti u jeziku pre svega je političko pitanje, a ne pitanje strukture srpskog jezika.“ (Savić 2011: 18).

Savić sve jasnije otvara pitanje rodnosti u jeziku u najnovijim radovima. Najpre u radu posvećenom istraživanjima u svetu Savić (1995a) prikazuje osnovne linije istraživanja u oblasti jezika i pola i ukazuje na ključna teorijska određenja. Značajno je da u ovom tekstu na našu naučnu scenu uvodi novu perspektivu – istraživanje odnosa jezika i pola u diskursu, jer analiza diskursa pogoduje da se rodne (polne) razlike sagledaju u prepletenosti i međuzavisnosti sa drugim elementima u datom kontekstu i jezičkoj situaciji. U isto vreme, Savić daje pregled istraživanja o rodu i jeziku i na prostoru nekadašnje SFRJ (Savić 1995b). To je geneza autohtonog razvoja istraživanja o upotrebi naziva za zanimanja i titule ženskih osoba. Autorka zaključuje da su istraživanja u svetu o odnosima pola i jezika u okviru feminističke lingvistike samo delimično korišćena na jugoslovenskom prostoru. Prema Savić, domaći radovi iz Beograda i Zagreba najčešće daju samo preskriptivno razmatranje pojedinačnih primera jezičke upotrebe za nazive titula i zanimanja žena, bez jedinstvenog teorijskog ubeđenja o upotrebi jezika u društvu. Nasuprot njima prikazuje podatke dobijene iz istraživačkog projekta „Psiholingvistička istraživanja“ u Novom Sadu, koji ovom problemu pristupa interdisciplinarno, zasnovano na analizi diskursa i psiholingvistici.

U sledećoj deceniji Savić usmerava svoje naučno i aktivističko delovanje u oblasti roda i jezika, na osnovu sada bogato sakupljenog empirijskog materijala, ka normiranju (standardizacija)

upotrebe rodno osetljivog srpskog jezika (ROJ): Savić (2002c; 2004; 2006). U okviru ove teme obrađuje i problem seksizma u jeziku (Savić 2002b) i kritikuje strukturalistički pristup u srpskom jeziku i propisivanje jezičkih normi bez rada na živim empirijskim podacima (Savić 2001). U vezi sa ovim potonjim Savić napominje da se tvrdnje eminentnih lingvista (Egon Fekete) i lingvistkinja (Milka Ivić) (Savić 2002b: 66-70) često predstavljaju kao univerzalne ili kao apsolutni parametar za procenu, vrednovanje i upotrebu srpskog jezičkog standarda, odnosno, stavovi jezičkih planera poprimaju značaj formalnog i neformalnog vrednovanja jedine pravilne upotrebe jezika u svim domenima (privatnom, javnom, obrazovnom i profesionalnom).

Međutim, ovakvi stavovi su: „samo jedno od više mogućih teorijskih opredeljenja te otuda jedna od istina, ali ne jedina. Druga istina je ono što se inače događa sa srpskim jezikom, a to je da ima mnogo žena na pozicijama različitih zanimanja, pogotovu onih u hijerarhiji vrednovanja najviših, da je prirodno da jezička elita to prizna. Elita vrši nasilje nad jezikom u tom smislu što propisuje nešto što je društvena praksa davno prevazišla. Ne radi se o društvenoj praksi, nego se radi o zakonima upotrebe koju elita propisuje.“ (Savić 2001: 100, kurziv S.S.). Seksizam u jeziku Savić analizira na primerima upotrebe pisanog jezika u štampanim medijima u radu *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika* (2004a). Primenjuje dostignuća teorije jezičke delatnosti „u kojima je prisutno uverenje da govornici odabiru od više mogućnosti onu jezičku formu pomoću koje deluju na druge (govornike), tako da oni promene svoja ubeđenja, verovanja, mišljenje ili stavove“ (Savić 2004a: 4) o svetu i samoj jezičkoj upotrebi. Savić podvlači da će se diskriminacija u jeziku smanjiti, ako se izbegavaju izrazi kojima se ona podstiče. Osnovni je zaključak da nenormirana jezička praksa u medijima za posledicu ima da su često forme ženskog roda za zanimanje i titula žena iskorišćene da umanje doprinos ili značaj žena. Savić daje predlog za promenu ovakve prakse, tj. kodeks neseksističke upotrebe jezika. Imenuje dve strategije za otklanjanje seksizma: 1. simetriju – učiniti i mušku i žensku osobu jednako vidljivom u jezičkom materijalu i 2. neutralizaciju razlika – birati jezičke izraze kojima se briše vidljivost samo jedne osobe (Savić 2004a: 26)

Feministkinje lingvistkinje iz sveta o jeziku i moći

U knjizi *Drugačije reči, drugačiji svetovi* (Andere Worte, Andere Welten, 1997 [1995])

Tanen razvija multidimenzionalni model interkulturene komunikacije koji prikazuje status i povezanost govornika_ca u dinamičnom odnosu moći i solidarnosti. Model se sastoji od dva kontinuuma koji se presecaju. Svaki kontinuum čine dva suprotna pola: bliskost-distanciranost i hijerarhija-jednakost (Tannen 1997: 34).). Autorka pokazuje kako značenje i dejstvo

određenih razgovornih strategija variraju u zavisnosti od konteksta i stilova pojedinačnih govornika_ca i kako se u interakciji re_produkuju odnosi moći i podređenosti. Smatra da indirektnost nije uvek strategija podređenosti, jer je koriste osobe i sa više i sa manje moći. Naglašava da je neophodno razlikovati između prekidanja i preklapanja, te da prekidanja mogu značiti dominantnost i kontrolu, dok su preklapanja većinom signal da se sagovornik_ca pažljivo sluša. Ćutanje po Tanen ne oslikava u svim razgovornim kulturama i stilovima moć i kontrolu, već isto kao i govornost može da upućuje na solidarnost između sagovornika_ca. Tanen smatra da se kooperativnost i kompetitivnost mogu javiti i kod devojčica i kod dečaka tokom međusobne interakcije u svojim vršnjačkim grupama. Ukazuje da se u pojedinim kulturama svađa tumači kao znak intimnosti sagovornika_ca, te da su kontekst, stavovi i predznanje učesnika_ca u interakciji ključni za tumačenje verbalne agresije i konflikata (Tannen 1997: 38-54).

Deborah Tannen You're wearing That understanding mothers and daughters in conversation: majke i ćerke pričaju isti jezik – jezik kojim pregovaraju intimnost i bliskost isto kao i moć i udaljenost

Profesx Lan koristi interdependenciju¹ kao analitički model za izučavanje diskriminacije putem jezika. To znači da se rodna diskriminacija u jeziku ostvaruje isključivo u međuzavisnosti i sadejstvu sa rasizmom² i ejblbodizmom³. Ključni pojam je porodnjavanje (nem. *Gendernismus*) koji obuhvata sve oblike strukturalne diskriminacije kojim se ustanovljuje rod kao kategorija tj. putem porodnjavanja se osobe percipiraju, definišu i svrstavaju u određenu kategoriju roda. Ovim konceptom proširuje se koncept seksizma koji je samo deo porodnjavanja.

Porodnjavanje se ostvaruje putem različitih strategija i poseduje nekoliko oblika realizacije:

¹ Interdependencija (nem. Interdependenz) odnosi se na kompleksnost i višeslojnost diskriminacije. Nijedan oblik diskriminacije ne postoji izolovano, već se konstruiše i reprodukuje isključivo u sadejstvu, međuzavisnosti sa drugim oblicima (AG Feministisch Sprachhandeln (2015, 54). Za razliku od interdependencije koja strukturalnu diskriminaciju razumeva kao kompleksne društvene odnose normiranja, interseksionalističko stanovište (nem. Interseksionalität) je da pojedini oblici diskriminacije postoje izolovano i u postupku analize bivaju nadodati jedni drugima, stvarajući tako „presek“ (hornscheidt 2012, 362-363).

² Rasizam (nem. Rassismus) je sistematska re_produkcija bele superiornosti (AG Feministisch Sprachhandeln 2015, 57); „verovanje da su ljudi sa nekom bojom kože bolji ili lošiji od ljudi sa drugom bojom kože“ (Ćirić Milovanović 2012, 19); oblik strukturalne diskriminacije koja obuhvata i kolonijalizam, antisemitizam, antiziganizam i antimuslimanizam (hornscheidt 2012, 366)

³ Ejblbodizam (nem. Ableismus) je oblik strukturalne diskriminacije (hornscheidt 2012) i odnosi se na „povlašćivanje i pretpostavku da su svi ljudi mentalno i telesno potpuno sposobni, uz negiranje egzistencije i diskriminisanje onih koji to nisu“ (Zaštitnik građana 2010:1). Otuda je ejblbodistički_a_o onaj_a koji_a se odnosi ili u sebi sadrži koncept ejblbodizma.

1. *Androgenderung* - generično porodnjavanje je normiranje muške, bele, ejblbodističke forme kao opštevažee i neutralne;

2. *Zweigenderung* - binarno porodnjavanje je razlikovanje samo muških (typisierte Personen) i ženskih osoba (frauisierte Personen);

3. *Heteragenderung* - hetero porodnjavanje je legitimatizacija heteronormativnosti i njeno očuvanje;

4. *Reprogenderung* - reproduktivno porodnjavanje je percipiranje belih, ejblbdodističkih ženskih osoba isključivo u ulogama majki i ćerki;

5. *Cisgenderung* - cisporodnjavanje je privilegija da osoba u potpunosti odgovara socijalnim normama koje važe za žensku ili mušku osobu i ne mora da ih dovodi u pitanje;

6. *Kategorialgenderung* - kategorijalno porodnjavanje pretpostavlja da svaka osoba u svakom trenutku može biti svrstana u kategoriju roda i to samo muškog ili ženskog tj. da se rod neke osobe automatski percipira (hornscheidt 2012, 72-131).

Veoma bitan deo celokupnog dela profesx Lan jeste **intervencija u jeziku**, čije je cilj prevazilaženje pre svega porodnjavanja putem oblika za imenovanje osoba. Nju čine konkretni predlozi za nediskriminatornu upotrebu jezika i različiti načini konstruisanja ROJ-a. Profesx Lan je veoma kreativna u svom pristupu jeziku. Osim već opisanih postupaka u oblikovanju teksta (malo slovo, donja crta) zalaže se za intervenisanje pre svega u oblicima za imenovanje osoba. Smatra da je neophodno i moguće postići rodnu nemarkiranost jezičkih oblika kroz x-oblik (x-Form), ali podjednako podržava i ostale oblike upotrebe ROJ-a u nemačkom jeziku. To je potpuno novi oblik što znači da profesx Lan zagovara i primenjuje kreativnost i inovativnost u intervenciji u jeziku.

pozivaju čitalaštvo **na kritički pristup**, pošto definicije same po sebi re_produkuju moć i nikada nisu konačne i potpune (AG Feministisch Sprachhandeln 2015, 52).

Malim slovima profesx Lan započinje i rečenice i piše lična imena. Za to navodi nekoliko razloga ili preciznije rečeno intervencija na metajezičkom nivou i ukazuje da i pisani nemački jezik (Hochdeutsch) odražava strukture moći i dominacije među glagolima, imenicama i pridevima. Upravo time profesx Lan propituje normiranje standardnog pisanog nemačkog jezika kao nacionalnog jezika, jer je pisanje velikog slova nepotrebna komplikacija u jezičkom toku za sve govornike_ ce nemačkog jezika, posebno za one kojima to nije maternji jezik (hornscheidt 2012, 25-26).

AG Feministisch Sprachhandeln. 2014. „Was tun? Sprachhandeln – aber wie? W_Ortungen statt Tatenlosigkeit. Anregungen zum antidiskriminierenden Sprachhandeln”. http://stura.uni-leipzig.de/sites/stura.uni-leipzig.de/files/dokumente/2014/03/onlineversion_sprachleitfaden_hu-berlin_2014_ag-feministisch-sprachhandeln.pdf

AG Feministisch Sprachhandeln. 2015. „Was tun? Sprachhandeln – aber wie? W_Ortungen statt Tatenlosigkeit. Anregungen zum antidiskriminierenden Sprachhandeln”. (2., leicht veränderte Auflage),

http://feministisch-sprachhandeln.org/wp-content/uploads/2015/04/sprachleitfaden_zweite_auflage.pdf
11.11.2015.

AK Feministische Sprachpraxis, Hrg. 2011. *Feminismus schreiben lernen*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.

hornscheidt, Iann. 2012. *feministische w_orte. ein lern-, denk- und handlungsbuch zu sprache und diskriminierung, gender studies und feministischer linguistik*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.

Savić, Svenka (1984a). „Pragmatički aspekti roda nomina agentis u srpskohrvatskom /hrvatskosrpskom jeziku“, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 13/1, Beograd, 247-258.

Savić, Svenka (1984b). „Principi stvaranja neologizama u srpskohrvatskom jeziku“. U: Jerković, Jovan (ur.) (1984). *Leksikografija i leksikologija – zbornik radova*. Novi Sad, Beograd: Matica srpska, 161-170.

Savić, Svenka (1985). “Pragmatic aspects of the gender of occupational terms in Serbo-Croatian”, *Arbeitspapier*, Slavisk Institut, Aarhus University, 1, 1-17.

Savić, Svenka (1988). „Kako pisati zanimanja i titule žena“, predavanje održano u Sekciji za lektore Društva za srpskohrvatski jezik i književnost Vojvodine, Novi Sad, april 1988.

Savić, Svenka (1989). “Language and sex. Evidence form Serbo-Croatian”, *European Journal for Semiotic Studies*, Wien, 1/3, 535-555.

Savić, Sveka (1992). „Žene u jevanđelju po Luki: analiza narativnih postupaka“. Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, neobjavljen rad.

Savić, Svenka (1995a). „Jezik i pol (I): istraživanja u svetu“, *Ženske studije*, br. 1, Beograd, 150-169.

Savić, Svenka (1995b). „Jezik i pol (II): istraživanja kod nas“, *Ženske studije*, br. 2/3, Beograd, 228-244.

Savić, Svenka (2001). „Ideologija jezikoslovne elite“. U: Blagojević, Marina (ur.) (2005). *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse (II tom)*. Beograd: AŽIN, str. 97-102.

Savić, Svenka (2002b). „Seksizam u jeziku – politika omalovažavanja“. U: Blagojević, Marina (ur.) (2002). *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*. Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu, 65-86.

Savić, Svenka (2002c). „Zašto treba pisati u ženskom rodu titule i zanimanja žena?“, *Žene na delu /informer/*. Beograd, 8-9.

Savić, Svenka (2004a). *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika*. Novi Sad: Futura publikacije.

Savić, Svenka (2006). „Rodna perspektiva jezika: predlog za standardizaciju“. U: Drobnyak, Nada (ur.) (2006). *On je rekla: upotreba rodno senzitivnog jezika*. Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, 72 – 88.

Savić, Svenka et al. (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.

Tannen, Deborah (1997). *Andere Worte, Andere Welten: Kommunikation zwischen Frauen und Männern*. [Aus dem Engl. von Dorothea Thielke] Frankfurt/Main, New York: Campus Verlag.

Tannen, Deborah (2006). *You're wearing that? Understanding mothers and daughters in conversation*. New Yor: Ballantine books.

Sastanak Mreže Žena u crnom, Radmilovac kod Beograda, 19-21. mart 2021.

Svenka Savić

Moć jezika i jezik moći

O **moći** jezika govorimo najčešće u odnosu na (sticanje i ovladavanje) znanjem.

Pri tom, moć shvatamo „kao ono što uređuje i omogućuje, što grabi napred i proizvodi, kako kaže Elisabet Gros (2000: Moć i znanje, 18-19). Autorka opisuje moć kao fluidnu sredinu „u kojoj smo poizvedeni i u kojoj funkcionišemo, delujemo, utičemo i trpimo uticaje“. Nadalje, za autorku je moć „raznorodna, mnogostruka protivrečna, sporadična, neravnomerna, proračunljiva, ali ne i predvidljiva.

O **jeziku** nije moguće jednoznačno govoriti, jer postoje brojne definicije, od kojih je najšire poznata da jezik služi za komunikaciju. Pa zato obično govorimo o obolicima pojavljivanja jezika kao simboličnog sistema pa naglašavamo da postoji znakovni jezik, zatim ovaj 'prirodni' verbalni (i pisani) i neverbalni (gestovni). A pri tom manje govorimo o strategijama pojedinaca i institucija za afirmacijom **moći pomoću jezika**. Tu pre svega mislim na institucije hijerarhijski organizovane u kojima jezik služi za ubeđivanje i time i za dominaciju moći, kao što su crkve (propovedi sveštenika), sudovi (razgovori sudije, advokata, i sl.), fakulteti (predavanja nastavnog osoblja), parlamenti i sl.

Danas kod nas moć nad jezikom hoće da imaju jezikoslovci, a mi u feminističkoj lingvistici hoćemo da jezik omoća i prikaže svu složenost društvenih, pre svega rodnih odnosa (Savić i Stevanović, 2020).

Za ovu priliku jezik možemo shvatiti kao jedan kontinuum u kojem je jedna tačka sve ovo rečeno, a sa druge stran je ne-govorenje, ćutanje, nula (na primer, „optuženi se *braniti* ćutanjem“). To je tačka u kojoj 'ništa' postaje moć.

Ovde želim više da razgovaramo o **moći ćutanja** koje primenjuju Žene u crnom kao oblik moći, kao oblik otpora, nepristajanja, oblik ponosa i sećanja i mnogo toga drugog... Žene u crnom stoje u javnosti ćutke u podne (u vreme koje je poznato kao poslednje vreme ili vreme kada nema više odlaganja), one stoje i ćute obučene u crnom i 'govore' bojom svoje odeće, one ćute i kad ih napadaju prolaznici (fizični i verbalno)....

Govorimo ovde i o obliku delovanja drugim znakovnim sistemima sa izostavljenim verbalnim delovanje, koje je u poslednje vreme obilato u svim sferama života i zaglušuje i uši i um.

Žene u crnom omoćavaju ispisanim porukama na transparentima umotane u različite druge znakove, kao što su boja, izbor pisma – ćirilčno ili latinično- oblik slova, podloga – hartija, platno, razni tekstualni materijali i dr.). Značenje njihovog ćutanja se interpretira u kontekstu vremena (tj. pojedinih značajnih datuma u godini) ili aktuelnih pre sveg apolitičkih, događaja.